

VERENIGING VOOR
TERPENONDERZOEK

**Vijfenzestigste Jaarverslag
van de Vereniging voor Terpenonderzoek
over het jaar 1981**

Verslag van de secretaris over het verenigingsjaar 1981

Bestuur. In de ledenvergadering, gehouden op 11 november 1981, werd bekend gemaakt dat de aftredende bestuursleden Prof. Dr. J. Ariëns Kappers en Ir. R. Reuderink niet voor herbenoeming in aanmerking wensten te komen. In deze vacatures werd niet voorzien. De vacature ontstaat door het overlijden van het bestuurslid Mr. H. van Riel in 1980, werd eveneens niet vervuld.

De secretaris Dr. H. de Buck had de wens te kennen gegeven af te treden. De voorzitter overhandigde hem als blijk van waardering voor zijn verdiensten jegens de vereniging een boek. Tot nieuwe secretaris werd P.B. Kooi, medewerker aan het B.A.I., gekozen.

Publicaties. In het verslagjaar kwam de publicatie van onze voorzitter E.H. Waterbolk gereed over een tweede serie brieven, betrekking hebbende op de aanloop tot de oprichting der Vereniging voor Terpenonderzoek. Deze verschenen met het 55^e tot en met 64^e jaarverslag in druk. Ter completering zal zo mogelijk in 1982 een derde serie brieven worden gepubliceerd.

Vereniging voor Terpenonderzoek

Staat van inkomsten en uitgaven over 1 januari - 31 december 1981

Saldo Amro-bank	f	43.488,58	Saldo Amro-bank	f	46.562,96
Saldo Nutsspaarbank	f	5.107,64	Saldo Nutsspaarbank	f	5.308,33
Saldo Postcheque- en Girodienst	f	4.399,95	Saldo Postcheque- en Girodienst	f	3.114,42
Rente Amro-bank	f	3.071,38	Drukkosten jaarverslag	f	814,63
Rente Nutsspaarbank	f	200,69	(vijfenvijftigste t/m vierenzestigste)		
Rente Postcheque- en Girodienst	f	55,60	Vergoedingskosten + honorarium J. Dijkstra	f	1.000,00
Contributies	f	815,50	Inschrijving Kamer van Koophandel	f	54,00
Kas	f	103,98	Terugbetaling aan leden van te veel betaalde contributie	f	258,00
			Portokosten; verzending jaarverslagen	f	266,00
			Kas-tekort	- f	162,02
		<u>f 57.243,32</u>			<u>f 57.243,32</u>

Tweede vervolg brieven over de aanloop tot de oprichting
der Vereniging voor Terpenonderzoek

Spijkers met koppen

In tegenstelling tot de twee vorige reeksen brieven - uitgegeven in "Eenenvijftigste Jaarverslag" (in de bundel "Vijftig jaren Terpenonderzoek", Groningen, 1969) en in "Vijfenvijftigste tot en met vierenzestigste Jaarverslag" van onze vereniging - vormen de hier volgende brieven een samenhangend, homogeen geheel: alle zijn van of aan J.A. Feith in zijn functie van secretaris-conservator van het Museum van Oudheden te Groningen; bijna alle zijn gewisseld tussen J.M. van Bemmelen en J.A. Feith in die functie.

Het was dan ook de huidige conservator der archeologische afdeling van dit Museum, Drs. J.W. Boersma, die zo "bescheiden" en hulpvaardig was op het bestaan van deze collectie de aandacht te vestigen. Ze vormt een fraaie aanvulling op wat reeds het licht zag en als het ware de derde fase van wat aan Van Bemmelen voor ogen stond.

Had hij eerst (1907) een brochure over de terpen samengesteld en aan kenners en liefhebbers van de terpen-geschiedenis rondgestuurd, opdat dezen kritische opmerkingen en aanvullingen aan hem zouden leveren, daarna had hij deze verwerkt in een meer definitieve uitgave (1908), zoals hij aan de ontvangers van de voorlopige schets had beloofd. Daarop slaat Van Bemmelen's opmerking in brief nr. 2: "de omwerking en uitbreiding van mijn Terpenboekje".

Maar wat was nu gebleken? Wel, dat "de meeste vraagpunten onbeantwoord" waren gebleven. Daarom moest er een derde fase komen, waarin theorieën aan de praktijk van het opgraven getoetst moesten worden. En dat klemde te meer, daar de terpen afgegraven werden om de grond als bemesting te verkopen; een aanslag voor de vermogensbelasting zou het tempo van afgraven nog verhogen, daar de "waarde dezer

hoogten" als bezit zou worden aangemerkt bij de vaststelling van die aanslag (Bijlage 2, br. nr. 11). Er moest dus onder deskundige leiding worden gegraven en dat betekende organisatie en geld. Hoe daaraan te komen? Dat is de hoofdinhoud van de brieven, die dan ook in menigte mensen en organisaties noemen om tot dat doel te komen. Zij zijn in hoofdzaak terug te vinden in de rubriek "personalia".

Belangwekkender is echter, dat in verband met dat opgraven zelf zich al luid maakt een "methoden-strijd", d.w.z. hoe moet er opgegraven worden, en tegelijk een geheel verschillende visie op het doel waarop een opgraving zich moet richten. J.M. van Bemmelen is zich daarvan bewust; daarom kan hij schrijven over "oude standpunt" (br. nr. 11) en over "nieuwe eischen" (br. nr. 6).

Bij het meningsverschil over de methode van opgraving - het middel tot een doel - is er sprake van "verticaal" en "horizontaal" afgraven; voor dat laatste wordt ook het woord "afpellen" gebruikt. Van Bemmelen voelt voor dat afpellen, Feith is er tegen, maar louter op grond van de veel duurdere werkwijze. A.E.J. Holwerda, hoogleraar in de archeologie en directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, was wel zijn inspirator in dezen, en natuurlijk zijn zorg, dat er ook maar iets verloren zou gaan.

Dr. J.H. Holwerda, zoon van de eerstgenoemde Holwerda, had in 1905 bij opgravingen naar Romeinse versterkingen in Haltern (Lippe-gebied) kennis gemaakt met de nieuwe methoden van opgraven en deze in toepassing gebracht in ons land, b.v. in Arentsburgh bij Voorburg.

Juist door deze controverse springt Van Giffens betekenis er uit, als hij de gegevens in de horizontale vlakken verbindt met die uit de verticale doorsneden, daarbij aanknopend bij de werkwijze van zijn leermeester, de botanicus

J.W. Moll (1851-1933).

Van Bemmelen wil (brief nr. 1) "diepergaande kennis". Wat verstaat hij daar dan wel onder? Misschien komt dat tot uiting, als hij afstand neemt van wat in Friesland gebeurt. Maar daar is toch actief de zaakkundige P.C.J.A. Boeles? Zeker, deze was zaak-kundig, d.w.z. hij was uit op zaken, op voorwerpen die zich leenden opgenomen te worden in een catalogus, in een museum. Daartoe roept hij op J.A. Feith (brief nr. 3). Het ging Van Bemmelen echter in de eerste plaats om mensen, die woonden, die hun woonplaatsen vergrootten, ophoogden, in leven moesten blijven met bestaansmiddelen (brief nr. 6) bij een dreigende zee, om de bodem, door mens of natuur beïnvloed.

Wat ik wil uitdrukken komt nog te voorschijn bij de schets van "Nieuwe lijnen in de archeologie sinds 1945" van Prof. H.Tj. Waterbolk (in "Onder de Z.W.O.-Bannier". Opstellen aangeboden aan Dr. J.H. Bannier ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, Z.W.O.-uitgave, 1979, p. 17-33). Hij noemt - onder meer - een archeologie, "die haar oorsprong vindt in de zorg die de mens wil besteden aan het behoud van zijn culturele erfgoed. Wat er in de bodem is achter gebleven, wordt in brede kring gevoeld als collectief bezit, dat in musea moet worden bewaard, dat gered moet worden als het door ontginning, wegebouw of stadsuitbreiding verloren dreigt te gaan."

We zijn daarmee in een lijn waaraan ook P.C.J.A. Boeles vastzit. Daarnaast is er een stroming; die stratigrafische analyses wil maken, zorgvuldig opmeten en tellen om gegevens te verkrijgen, waarmee men een bepaalde hypothese kan toetsen. Deze lijn heeft Van Giffen opgenomen, want H.Tj. Waterbolk vat aldaar diens werkzaamheid aldus samen: "Zijn activiteit betekende vooral een verbetering van de opgra-

vingstechniek en de opening van nieuwe perspectieven. Hij legde zich vooral toe op de stratigrafie, de groepering en periodisering van grondsporen... en op de studie van de geologische en bodemkundige context van het gevondene. Veel minder aandacht kregen de mobiele vondsten van de opgravingen en de losse vondsten in de musea. In de bewerking daarvan ontstond ten opzichte van het buitenland een duidelijke achterstand, die een volgende generatie van archeologen zich zou realiseren".

Einde van een lang citaat, maar dat waard is aangehaald te worden, doordat er - nog eens - twee gerichtheden van wetenschappelijke aanpak aan bod kwamen, die enerzijds verwijzen naar P.C.J.A. Boeles, anderzijds toch ook verbonden zijn met Van Bemmelen.

Tekenend voor de verschillende gestemdheid is hun reactie op hetzelfde bericht. Van Bemmelen had toegestuurd gekregen (br. nr. 2) "een Groningsche Koerant". Nu kan men lezen in de "Nieuwe Groninger Courant" van woensdag 4 maart 1908 of precies hetzelfde in de "Provinciale Groninger" van diezelfde dag - beide ontlene aan de "N.R.C." - :
"... De Vereeniging tot vermeerdering der kennis van de Provincie Groningen wil nu een deskundig toezicht laten houden op alle voorwerpen der oudheid, die aan het licht mochten komen", d.w.z. bij Dorkwerd en Garnwerd. Boeles (br. nr. 3) begint zijn brief en deelt mee, dat hij over dat "deskundig toezicht zeer verblijd" is; het materiaal in het museum, en een catalogus zal "een goed werk" zijn. Van Bemmelen weidt uit over problemen, vraagstukken en "veel geologische en archaeologische kennis bij dat toezicht noodig". Pas aan het einde van de brief wil hij bekenen, maar het gaat niet van harte: "Intusschen verheugt mij toch... dat een deskundig toezicht..." etc. (br. nr. 2).

"Toch", want hij moest wel erkennen, dat het beter was dan zoals het ook wel eens ging met "toezicht". Een voorbeeld, ontleend aan de correspondentie, waaruit ook de hier volgende brieven komen.

A.E.J. Holwerda heeft vernomen dat de terp te Rottum aan de snede kwam, want deze was aangekocht door J.H. Dethmers te Stitswerd. Daarom richt de directeur van het 'Museum van Oudheden te Leiden' zich tot J.A. Feith: "Zou het Groninger Museum zich de zaak niet aantrekken?" ... "Het is waarschijnlijk niet van belang ontbloomt dat er gedurende de opgraving veel gefotografeerd wordt, mogelijk ook dat er wordt opgemeten. Waarschijnlijk kan er ook gewaakt worden, dat de gevonden voorwerpen niet terstond verstrooid worden, maar geheel of gedeeltelijk bijv. in het Groningsch Museum komen". Van belang is te weten, "wat een soort van man die heer Dethmers is en of met hem te praten zou zijn?" Deze brief is van 1 december 1905; veertien dagen later weet Holwerda wat meer en hij meldt: "Dat wij de zaak der opgravingen naar vermogen zullen steunen op andere wijze en ook finantieel. Als de afgraving is aangevangen zal in Maart de conservator Dr. Holwerda zich naar het noorden begeven om met U te raadplegen". Holwerda Sr. heeft zich ondertussen met Dethmers en het hoofd der school te Rottum in verbinding gesteld. Afgraver Dethmers is van goeden wille, want hij reageert en geeft zijn standpunt, dat Holwerda aldus verwerkt: "De bezitter van de wierde is de Heer Boelens. Als het waar is dat hij de gevonden zaken voor Groningen bestemd heeft, dan is een deel van de finantieele kwestie opgelost. Ook dat hij voorwerpen ter onderzoek wil afstaan heeft waarde".

Nu heeft Holwerda voor Feith een afschrift van Dethmers' brief ingesloten, zodat we kunnen weten wat toegezegd

is. Dat is minder dan men zou verwachten: "Ik heb de eer U mee te deelen, dat wij gaarne bereid zijn mede te werken om een grondig onderzoek in te stellen bij de afgraving van de wierde. Echter zij U medegedeeld, dat de verkooper heeft bedongen de te vinden voorwerpen te willen behouden. Denkelijk zal hij de voorwerpen later aan het Rijksmuseum van Oudheden... willen afstaan. Wel is hij genegen de te vinden voorwerpen voor een zoo nodig onderzoek af te staan..."

Er zijn nogal wat reserves: "bedongen", "denkelijk", "zoo nodig". In ieder geval wilde Van Bemmelen het anders: hij legt alle klem op aanhoudend en deskundig onderzoek, en deskundigheid is bij hem louter en alleen verbonden met personen die herkomstig zijn uit de chemisch-geologische studie (br. nr. 1). J.A. Feith deelt deze opvatting, daar hij iemand zoekt - en zal vinden - bij de "natuurwetenschappen" (br. nr. 7). In deze richting is een essentiële wending in de aandacht voor terpen gemarkeerd.

Hoe ernstig Van Bemmelen dit meende wordt wel bewezen, doordat hij ter financiering van zulk soort terpen-onderzoek, in eigen zak tastte (br. nr. 11). Dit voorbeeld zal mogelijk invloed gehad hebben op de organisatie-vormen, want deze zijn er gekomen. En ze werden serieus genomen: in de "Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1915", verschenen in het jaar 1915, werden voor het eerst opgenomen de namen der leden van de "Provinciale Groningsche Archeologische Commissie"; reeds in 1909 betaalde zij mee - misschien, zie vraagteken br. nr. 11 - aan Van Giffens terpenarbeid. In diezelfde almanak voor het jaar 1918, verschenen in 1917, werd - ook voor het eerst - het bestuur van de "Vereeniging voor Terpenonderzoek" vermeld: 9 leden,

van wie er 5 waren, genoemd in deze correspondentie: P.C. J.A. Boeles, Th. van Welderen baron Rengers, C.W. Vollgraff, J.B. Westerdijk en J.F. van Bemmelen, voorzitter; namen die aangeven, dat ook het regionaal-locale was overwonnen. Het waren spijkers met koppen, zoals Van Bemmelen Sr. en Feith gewild hadden; Van Giffen zal deze op zijn eigen-aardige wijze slaan d.d. 18.11.1911 (br. nr. 12), vlak vóór hij in Leiden bij de Holwerda's zou gaan werken (1.1.1912) en daar zijn conflicten zou hebben. Maar toen was Jakob Maarten van Bemmelen reeds overleden (13.3.1911).

E.H. Waterbolk.

*Tweede vervolg op correspondentie n.a.v. J.M. van Bemmelen's
Beschouwing over het tegenwoordig standpunt onzer kennis
van de Nederlandsche Terpen, Leiden 1907.*

1. J.M. van Bemmelen aan J.A. Feith, Leiden, d.d. 29.XI.
1907
2. Dezelfde aan dezelfde , Leiden, d.d. 7.III.
1908
3. P.C.J.A. Boeles aan J.A. Feith , Leeuwarden, d.d.
15.III.1908
4. J.M. van Bemmelen aan J.A. Feith, Leiden, d.d. 28.VI.
1908
5. A.E.J. Holwerda aan J.A. Feith , Leiden, d.d. 30.VII.
1908
6. J.M. van Bemmelen aan J.A. Feith, Leiden, d.d. 5.VIII.
1908
7. J.A. Feith aan J.M. van Bemmelen, Groningen, d.d.
12.VIII.
1908
8. J.M. van Bemmelen aan J.A. Feith, Leiden, d.d. 2.XI.
1908
9. Dezelfde aan dezelfde , Leiden, d.d. 12.I.
1909
10. Idem , Leiden, d.d. 31.I.
1909
11. Idem , Leiden, d.d. 29.X.
1909
(met twee bijlagen)
12. A.E. van Giffen aan Bestuur Prov. Gron. Museum,
Groningen, d.d. 18.XI.
1911

Addendum.

Personalialia.

Leiden, 29 Nov. 7.

Hooggeachte Heer Feith,

Wil mij niet ten kwade duiden, dat ik nog vóór eenig antwoord op mijne laatste vraag van U te ontvangen, U al weder kom lastig vallen.

Te Dorkwerd, op een uur afstands van de stad, wordt sinds verleden voorjaar eene Terp afgegraven. De Heer Elema schrijft mij, dat hij dezelve bij het begin der afgraving bezocht heeft. Is er nu niemand in de^a stad^a Groningen die zich over het onderzoek daarvan ontfermen wil? Dat gij er geen tijd voor hebt, laat zich begrijpen, maar is in de Commissie "van het Centraalbureau voor de kennis van de prov. Gron." nu niemand, die er éénmaal in de week heen wil gaan, om een profiel der afgraving te bezien, en nu en dan af te teekenen; waarbij mijn boekje eenig nut kan doen; bijv. de Heer Hoekstra of de Heer Bos, of misschien de leeraar in Chemie aan de Hoogere Burger-school, of een student, die bij den nieuwen Hoogleeraar in de Chemie werkt. Ik zoude dien Hoogleeraar er over kunnen schrijven, zoodra hij benoemd en in functie getreden is. Ik zal ook mijnen zoon er over schrijven, en hem verzoeken U er over te raadplegen, als gij mij dat toestaat, en gij zelf niemand kunt vinden.

Ik ben te oud geworden, om naar Groningen te reizen, en de terp eenige malen in oogenschouw te nemen.

Er zijn tegenwoordig zooveel meer jongelieden en doctoren, van wie men lust voor natuuronderzoek zou kunnen verwachten, dan in mijne jeugd, toen men slechts enkele

---

a) boven de regel toegevoegd.

mannen vond die daarvoor iets voelden, zooals een Acker Stratingh, een Westerhoff. Maar van dien lust kan men noch in Friesland, noch in Groningen veel bemerken.

Uit een brief van den Heer Elema heb ik toevalligerwijze bemerkt, dat de Woldijk in de prov. Groningen ligt en de kleigronden (met Terpen) afscheidt van het Lage Land, hetgeen vroeger een moerassige streek was van laagveen en veenklei-gronden. Is deze Woldijk dezelfde als de Groouwedijk?

Met beleefde groeten verblijf ik

Uw dwdr

J.M. van Bemmelen.

P.S. De door U genoemde geschriften van Acker Stratingh en Westerhoff maken bij de eerste kennismaking op mij den indruk, dat Acker Stratingh een veel kritischer geest was dan Westerhoff.

P.S.

Juist nadat ik dezen brief geeindigd heb, komt uw kaartbrief waarvoor ik u mijn vernieuwden dank betuig. Ik hoop dat het u gelukken mag het Nat. Gen. te bewegen om zich het onderzoek der terpen aan te trekken.

De Woldijk heeft naar uwe mededeeling de beteekenis en de ligging niet, die de Heer Elema daarvan geeft. Welk land werd nu daarvoor ingepolderd? Met andere woorden, welke was de omtrek van Innersdijk? Diende deze dijk tegen het water van de Hunse? Hij was toch binnendijk^a, geen zeedijk.

Hoe moet men zich eigenlijk eene inpoldering voorstellen in + 800? Kon daardoor binnenwater uitgelaten worden,

---

a) boven 'binnendijk' "polderdijk" geschreven.

en buitenwater afgesloten?

Is het stichten van dezen dijk door Wolfridus eene legende of een vertrouwbaar feit?

Ik zal heden of aanst. maandag op de Akad. bibliotheek navragen, of het boek van uwen vader (de kronyk van J.R. v. ten Post) aldaar aanwezig is, en u daarvan den uitslag melden.

V.B.

2.

Leiden 7 Maart 1908

Hooggeachte Heer Feith

Hiernevens heb ik de eer U de omwerking en uitbreiding van mijn Terpenboekje aan te bieden. Uit de lezing zult gij bemerken dat ik zooveel mogelijk benuttigd heb de kritiek en de mededeelingen die ik van U mocht ontvangen. Ik hoop dat de verbeteringen en de toevoegsels uwe instemming mogen verwerven.

Uwe meening, dat eerst^a de vischvangst, daarna de veehouderij, en vervolgens de landbouw de hoofdbezigheden der terpgebruikers of terpbewoners zijn geweest, heb ik bij de indeeling der hoofdstukken gevolgd en gehuldigd, wijl zij mij met de geschiedenis der Terpen, zooveel die uit de vondsten op te maken is, het meest in overeenstemming scheen.

Over den tijd waarin de zeedijken zijn aangelegd heb ik veel gebruik gemaakt van de verhandeling van Stratingh waarop gij mij opmerkzaam hebt gemaakt, en waarvoor ik U dankbaar blijf.

Het stuk van Stratingh over het begin van den Dollardinbraak, in de "Bijdragen" voorkomende^(x) heb ik te laat bemerkt, toen het artikel reeds was afgedrukt, maar gelukkig bevestigde het stuk van Stratingh de meening, dat het jaartal van Ubbo Emmius toch juist is, en het begin van het ontstaan van den Dollard op 1277 mag gesteld worden, al is de groote vernieling eerst na 1411 begonnen,

a) boven de regel toegevoegd

x) Bijdragen tot de Geschied. en Oudheidk. prov. Groningen
Deel X (1873) Blz. 161-208.

en eerst geheel gestuit in 1593.

De verhandeling van Stratingh over de Maaren als afscheidingen der oude Marken in de prov. Groningen ^(x), schijnt mij te bevestigen dat vele dezer Maaren oorspronkelijk de stroomen ^a en ^a dat ^a de natuurlijke afscheidingen zijn geweest tusschen de vroegere kwelders, waarop de Terpen zijn opgeworpen. Deze nederzettingen en woningen op ^a de ^a Terpen ^a zijn vermoedelijk de oorsprong geweest van de oude dorpen in de kleistreken van Groningen, even als op Walcheren, Beveland, Schouwen in Zeeland (zie blz. 91 voor Groningen en blz. 24 en 35 voor Zeeland). Wat dunkt U daarvan?

Ik kan mij niet ontveinzen, dat het stuk ook na de omwerking mij zelven weinig bevredigt en veel te wenschen overlaat. Aan het slot moet ik dan ook bekennen, dat de meeste vraagpunten onbeantwoord zijn, en dat wij de geschiedenis der Terpen nog zeer onvolkomen kennen. Ja, er is maar eene zwakke hoop, dat de vraagstukken opgelost zullen worden. De vertikale afgraving is daartoe weinig geschikt. Er is veel toezicht, veel geologische en archaeologische kennis bij dat toezicht noodig. De kosten daarvoor zijn te hoog. Ik ben bevreesd dat de laatste Terpen zullen verdwenen zijn, vóór dat de geschiedenis derzelve genoegzaam opgehelderd zal zijn.

Intusschen verheugt mij toch het bericht uit een Groningsche Koerant (mij door den Heer Ubel Wierda toegezonden) dat vanwege de Vereeniging tot bev. der Kennis van de prov. Gron. een deskundig toezicht zal gehouden worden op de afgraving der Terpen van Dorkwerd en Garnwerd. Dat is voorzeker aan uwe bemoeiing toe te schrijven.

---

a) Boven de regel toegevoegd.

x) Bijdragen tot de Geschied. en Oudheidk. prov. Groningen Deel VIII (1871) Blz. 216-230.

Mijn geschriftje aan uwe welwillende beoordeeling
aanbevelende verblijf ik

Uw dw.dr.

J.M. van Bemmelen.

3.

15 maart 1908

Zeer geachte Heer,

Dank voor Uw uitvoerig schrijven. De mededeeling dat de terp te Dorkwerd onder deskundig toezicht zal worden afgegraven heeft me zeer verblijd. Het materiaal komt natuurlijk in uw museum en kan ik het daar later gemakkelijker van uit Leeuwarden komen zien. Ik ben zeer benieuwd of de lacunes die er in uwe verzameling vergeleken bij de onze bestaan, van toevalligen aard zijn of wel berusten op eene verschillende geschiedenis onzer provinciën. Zoo is het toch eigenaardig dat ik bij U geen enkele scherf van het door mij vóór-Romeinsch genoemde vaatwerk heb aangetroffen en zoo zijn er talrijke voorbeelden. Trouwens scherven van vaatwerk schijnen in Groningen weinig verzameld te zijn. Een catalogus van uw museum zal een goed werk zijn. Met de onze ben ik reeds vrij ver gevorderd, o.a. is de afdeeling terp-oudheden in hoofdzaak gereed en wacht ik alleen tot dat alles met de Paaschdagen a.s., wanneer ons museum na de verbouwing heropend wordt, weer op zijn plaats is. De verzamel. Bisschop komt eerst over een paar weken of maanden.

Het is tot een zekere hoogte jammer dat U uwe terp oudheden slechts globaal wilt behandelen: U niet begeven in tijds bepalingen. Al geef ik toe dat men er jarenlang in gewerkt moet hebben om hier eene zelfstandige opinie te kunnen uitspreken. Overigens kan ik tot mijn genoegen mededeelen dat Dr. Vollgraff, wiens oordeel ik zeer hoog stel, mij dezer dagen schreef dat hij het met mijne

beschouwing der terpvondsten geheel eens is, waar die van Holwerda's opvattingen afwijken. Die steenperiode bij onze Germanen, die de Romeinen versloegen, is al zeer dwaas gedacht, te meer nu geen enkel Romeinsch auteur er melding van maakt.

Het voorwerp waarover U schreef weet ik voorlopig niet thuis te brengen, mogelijk dat autopsie mij iets verder brengt. Wij hebben wel gebakken kleiballen van die grootte met eene uitvoering ; welke voorwerpen ook elders voorkomen als weefgewichten.

Inmiddels met beleefde groeten,

Uw dw.

P.C.J.A. Boeles

Zondag 28 Juni 1908

Hooggeachte Heer Feith

Van mijn Collega Holwerda heb ik vernomen, dat de Minister van Bi.Za. zijn advies gevraagd heeft ten opzichte van een door U namens het Centraal bureau voor de kennis enz. der prov. Groningen gericht verzoek tot het verkrijgen van eene toelage voor het onderzoek der Terp te Dorkwerd en elders.

In dat verzoekschrift is op mijn boekje gewezen, ten bewijze dat het nader onderzoek der Terpen zeer gewenscht is. Ik behoef u niet te zeggen, dat ik met groote belangstelling dit vernomen heb. Toen ik echter vroeg, of Prof. Holwerda op uw verzoek gunstig had kunnen adviseeren, antwoordde hij mij, dat hij de verantwoordelijkheid niet op zich durfde nemen, om te adviseeren dat de door U gevraagde som voldoende zou zijn voor dat onderzoek. Wel kon hij uitdrukkelijk in zijn schrijven aan den Minister verklaren, dat het hoogst wenschelijk is, dat het onderzoek der Terpen ter hand genomen wordt, vóór zij allen verdwenen zullen zijn, en dat hij het ten hoogste toejuichte, indien het door de Groningers werd aangevat.

Ik meende U te moeten mededeelen, hetgeen Prof. Holwerda mij gezegd heeft.

Het bleek mij duidelijk, dat hij de door U aangevraagde som te klein vond, om dat verzoek zonder^a meer^a te ondersteunen, vreezende dat men daaruit aan het Ministerie zou afleiden, dat met deze som een bevredigend onderzoek zou kunnen bekostigd worden, terwijl heel wat

a) boven de regel toegevoegd.

meer noodig zoude zijn om dat onderzoek op zulk een wijze te volbrengen, dat daaruit de vele onbeantwoorde vragen over den bouw en de geschiedenis der Terp en der Terpbewoners zouden kunnen opgelost worden. Hij vreesde dat het verleenen dezer geringe toelage den Minister in den waan zou kunnen brengen nu genoeg te hebben gedaan voor het Terpenonderzoek, terwijl daarmede nog maar weinig zou bereikt kunnen worden. Eene veel grootere som zou noodig zijn.

Zoude eene van het Groningsche bureau uitgaande oproeping aan alle belangstellenden in de kennis van het leven der oude bewoners van ons land, zoo als dit in de Terpen nog bewaard is, maar alleen door een nauwkeurig archaeologisch en geologisch onderzoek aan het licht kan gebracht worden, zoude zulk eene oproeping geen weerklink kunnen vinden. Ik vraag mij dat opnieuw af, nu ik van uw schrijven aan den Minister vernomen heb. Uit ervaring weet ik, dat niet onbelangrijke toelagen van de Regeering voor archaeologische en ethnographische onderzoekingen verkregen zijn, indien wetenschappelijke Vereenigingen (Teyler, Holl. My der Wetenschappen, Zeeuwsch^a Genootschap^a) en goede partikulieren hunnerzijds eene toelage belooven. In dat geval is de Regeering veel eerder geneigd eene flinke som bij te dragen. Prof. Holwerda heeft mij verzekerd, dat hij van zijne zijde gaarne alles zou doen wat in zijn vermogen is, om deze oproeping te doen slagen.

Mag ik dat denkbeeld nog eens aan uwe overweging aanbepelen.

Hoogachtend verblijf ik

Uw dw

J M van Bemmelen

---

a) boven de regel toegevoegd

5.

No. 359

RIJKS MUSEUM VAN OUDHEDEN.

Bericht op schrijven van

Leiden, 30 Juli 1908.

.....

Gelieve uw antwoord te adres-
seeren aan de "Directie van het
Rijks Museum van Oudheden te
Leiden", niet aan bepaalde
personen.

Hooggeachte Heer.

Het systematisch opgraven is een hoogst moeilijk
werk, althans in onze streken, in hooge mate van een terp.
Eerst in den laatsten tijd bij limesopgravingen heeft men
langzamerhand een techniek ontwikkeld die tot het doel lei-
den kan. Een degelijke archaeologische kennis en een voor
zulke zaken geschoold oog zijn gebiedend noodzakelijk.
Eene zoo moeilijke opgraving doet men niet als men geen
vakman is, evenmin als iedereen experimenteren en obser-
veeren kan. Men heeft bij ons van deze zaak gewoonlijk
niet de minste voorstelling en meent dat iedereen met een
beetje goeden wil het wel doen kan.

Ik moet zooals gewoonlijk over dergelijke zaken offi-
cieel adviseeren. Wat kon ik anders doen dan Uw voornemen
roemen doch voor de uitvoering elke verantwoordelijkheid
afwijzen. Het speet mij zeer maar ik kan en mag niet an-
ders.

Al had ik echter gezegd overtuigd te zijn dat gij
volkomen in staat zijt te doen wat gij U voorstelt, dan
geloof ik nog niet dat gij uwe subsidie krijgen zoudt. Im-
mers er is een groote ebbe in de openbare kassen en dat is
geen praatje. Slachtoffer van uwe bescheidenheid zijt gij

in geen geval. Wel moet ik eerlijk zeggen dat ik niet begrip hoe iemand die van het werk begrip heeft, die som vragen kan. De finantieele kwestie hangt in de lucht.

Vergeef mij dat ik U zoo onomwonden mijn meening zeg. Ik herhaal tegenover U wat ik (nu reeds een maand geleden) tegen de Regeering gezegd heb: 'het spijt mij dat ik de verantwoordelijkheid niet op mij kan nemen".

Hoogachtend uw dw dr

A.E.J. Holwerda

Aan den Hoogwelgeboren Heer
Jhr Mr Feith archivaris
der Provincie Groningen te Groningen

6.

Leiden 5 Aug. 8

Hooggeachte Heer Archivaris,

Met Prof. Holwerda heb ik, na ontvangst van uwen brief van 27 Juli l.l., de zaak nog eens besproken. Het blijkt daaruit dat op het oogenblik voor het onderzoek der terpen van de regeering niets te verkrijgen is, en dat dus eene poging van^a Prof.ª H.^a om voor het jaar 1909 eene toelage voor het Centraalbureau van Onderzoek te Groningen te verkrijgen, toch niet zou baten.

Het zou zeker jammer zijn, dat van des Heeren van^a Giffen^a belangstelling, en van de aanvankelijk bij zijn onderzoek verkregen kennis van de Terpen (van zijne aanvankelijke oriëntering in de vraagstukken) geen gebruik kon worden gemaakt, maar wat daaraan te doen? De Regeering heeft voor 't oogenblik geen anderen stelregel, dan op alles te^a bezuinigen wat niet volstrekt noodig is, wijl eene lage opbrengst der belastingen zeker verwacht wordt, en dus deze zuinigheid en besparingen op het budget van 1909, dat in de pas verstreken maand Juli is opgemaakt, toegepast is.

Van Groningen en Friesland moet dus vooreerst eenige hulp komen, en wel van het Groningsche bureau van onderzoek de hulp voor het onderzoek van den Heer Van Giffen, in het jaar 1908 en 1909.

Ik heb in mijn vorigen brief aan U er op gewezen dat ik het zoo wenschelijk zou achten, dat van uit Groningen eene beweging zou uitgaan, om van Genootschappen, Vereenigen en rijke bijzondere personen eene ruime som samen

---

a) boven de regel toegevoegd.

te brengen, waaruit een onderzoek van eene of meer Terpen zou kunnen bekostigd worden, met het vooruitzicht, dat, als eens deze ruime som is bijeengebracht (of althans toegezegd) de Regeering bereid zal gevonden worden om haar steun te verleen.

Over dit denkbeeld hebt gij uwe meening in uwen brief niet geuit. Toch schijnt mij dit de eenige weg om het doel te bereiken. Met enkele honderden guldens komt men niet verder. Het onderzoek moet archaeologisch en geologisch, vooral archaeologisch, aan de nieuwe eischen voldoen.

Er is "periculum in mora". Geschiedt zulk een onderzoek niet in de eerste volgende jaren, dan zullen al de terpen afgegraven zijn, vóórdat de vraagstukken bestudeerd zijn over de verschillende perioden der bewoners, over de woningen, de ophooging en vergrooting der Terpen, enz. enz. Een deel van de geschiedenis onzer voorouders van ongeveer 500 v. Chr. tot 1000 na Ch, zooals die in de Terpen begraven ligt, en thans nog teruggevonden kan worden, is dan onherroepelijk verloren.

Zou een noodkreet daarover geen weerklank vinden in de gemoederen van enkele gegoede Groningers, en enkele liefhebbers onzer geschiedenis en oudheden in de andere provincien?

Binnen kort zal de opgraving van de Hunerschans bij het Loo in het licht verschijnen, waarin ook onze geëerde en beminde Koningin belang heeft gesteld en hare belangstelling heeft getoond. Die opgraving zal leeren, wat een goed geleid archaeologisch onderzoek vermag op te sporen, zooals eene voorloopige mededeeling reeds geleerd heeft. De Terpen verkeerren voor het archaeologisch onderzoek in gunstiger toestand dan de Hunerschans aan het Uddelermeer.

Ik vlei mij met de hoop dat deze opgraving^a evenals de vroegere opgravingen in Duitschland en^a Nederland^a, vrouwen zullen kunnen wekken in de vruchten der archaeologisch goed geleide opgravingen, en dus kunnen ingeroepen worden als men alle belangstellenden in deze oude (fossiele) geschiedenis oproept om geldelijke hulp te verleen.

Na het onderzoek kan de aarde die afgegraven en doorzocht is, weder te koop gesteld worden voor de landbouwers tegen den prijs die dan zal kunnen verkregen worden, na deskundige keuring. De opbrengst zal een deel van het kapitaal, dat door den aankoop van een terp besteed is, kunnen goed maken. De keuring zal noodig zijn, omdat beweerd kan worden, dat alleen door eene vertikale afgraving eene goede menging der lagen verkregen wordt (namelijk van mest, zwarte aarde en gewone terpaarde).

Is eene Terp archaeologisch bevredigend afgegraven, dan zal zulks bij latere afgravingen van Terpen, veel licht kunnen geven en van dienst kunnen zijn, ook al geschiedt die afgraving dan op de oude wijze, namelijk vertikaal.

Uw antwoord tegemoet ziende verblijf ik vriendschappelijk

Uw dw.

JMvBemmelen

Uwen groet aan mijnen zoon en aan zijne vrouw heb ik gaarne overgebracht.

Den Heer Blaupot ten Cate heb ik een afdruk gezonden.

---

a) boven de regel toegevoegd.

7.

Groningen, 12 Augustus 1908

Hooggeachte Heer Van Bemmelen!

Over Uw denkbeeld in Groningen een beweging op touw te zetten om van genootschappen, vereenigingen en rijke particulieren een som gelds bijeen te brengen, waaruit het wetenschappelijke onderzoek van een of meer terpen zoude kunnen worden bekostigd en waartoe dan ook het Rijk eene bijdrage zoude kunnen verleenen, ben ik U nog de mededeeling van mijn oordeel schuldig. Laat mij zeggen, dat ik Uw denkbeeld theoretisch uitstekend vind, doch dat ik aan de practische uitvoering twijfel. Wij krijgen het geld niet bijeen.

Zie daar mijne meening en zij komt van iemand, dien men algemeen als een optimist beschouwt en die (ik erken het dankbaar) juist door zijn aanmoedigend optimisme nog al eens een en ander tot stand heeft weten te brengen. Ik zal de zaak echter in het Centraal Bureau bespreken en de domper van mijn pessimisme in dezen niet terstond gebruiken, doch het oordeel der andere heeren afwachten. Een ding is zeker, wil men op Uw denkbeeld ingaan, dan dienen Groningen en Friesland (met weglating van elk provincialisme en eigenbelang van de gewestelijke musea) zich te vereenigen en zal ik mij er volstrekt niet tegen verzetten, indien de leiding bijv. bij Friesland is. Slechts bij samenwerking van Friesland en Groningen is er een resultaat mogelijk en zie ik eenig licht, hoewel voorloopig van weinig kracht. Meer licht zie ik voor het welslagen van Uw denkbeeld, indien men zich niet vasthoudt aan het idee der heeren Holwerda, die een terp horizontaal willen afgraven, vulga-

riter gezegd willen 'afpellen'. Daargelaten dat men dat bij de meeste terpen (doordat zij bewoond zijn) niet volkomen zal kunnen doen, zijn de kosten daarvoor veel en veel te hoog en vrees ik, dat het resultaat betrekkelijk gering zal zijn. Immers grondslagen van oude woningen etc. heeft men nog nooit in de terpen gevonden en juist bij verticale doorsnijdingen kan men beter de lagen en hunne onderlinge ligging en hoogte onderscheiden. Door telkens en telkens opnamen en teekeningen van die doorsnijdingen te nemen, krijgt men ongeveer hetzelfde resultaat als bij horizontale afgraving.

Mijn idee zou dan ook zijn: een wetenschappelijk man, die kennis van terpen en van natuurkundige wetenschappen, alsmede archeologie heeft, aan te stellen op een salaris van (het geldt in hoofdzaak de zomermaanden) bijv. f 1600-. Deze man zou zich voortdurend dagelijks bij de opgravingen der terpen in Friesland en Groningen gedurende bijv. drie jaren achtereen moeten ophouden en door fotografische opnamen, teekeningen, scheikundige onderzoekingen enz. zich op de hoogte van alles moeten stellen en zijne bevindingen in een rapport moeten neerleggen. Dan zoude de geheele zaak een f 5000.- kosten, welke som bijeen te brengen is. Het plan van het 'afpellen' van een terp kost volgens berekeningen, welke ik met den heer Oost Elema maakte, een 25 à 30 duizend gulden, en die som krijgen wij niet bijeen, dat is mijn stellige overtuiging. Wat meer is, ik durf de bijeenbrenging van die 25 à 30 mille niet aan te pakken, mij ontbreekt het feu sacré om dat saam te bedelen. Derhalve zoude ik mij met het denkbeeld van U alleen kunnen vereenigen, indien het zich beperkte op de wijze als door mij aangegeven.

Ik heb intusschen den tijd om over een en ander nog eens

rustig na te denken, daar ik overmorgen voor vier weken met verlof ga en in Gelderland wat van mijne vele beslommeringen ga uitrusten. Misschien kom ik in October, wanneer ik te Leiden zal zijn, nog eens mondeling met U de zaak bespreken.

Inmiddels heb ik de eer te zijn met de meeste hoogachting:

Uw dw dr:

(get) J.A. Feith

Leiden 2. November 1908

Hooggeachte Heer Feith

Het denkbeeld, waarover ik U het laatst geschreven heb, heb ik niet losgelaten, maar uitgewerkt, en in eene daad omgezet.

Aan mijn ouden leerling van de Rijks H.B.School te Groningen, thans lid van de 1ste Kamer der Staten Generaal, den Heer J.E. Scholten heb ik mijn Terpenboekje (namelijk de verhandeling geplaatst in de Bijdragen van het Leidsche Museum van Oudheden) toegezonden, en hem verzocht dit te lezen, en mij te melden, of hij geneigd zou zijn eene Commissie in het leven te roepen, die zich tot taak zou stellen bij vermogende landgenooten geldelijke steun te verzamelen, om een onderzoek van een of meer Terpen in te stellen, waardoor men zou trachten de vele nog onbeantwoorde vragen, die in mijn boekje beschreven zijn, tot eene oplossing te brengen.

De Heer Scholten heeft mij daarop dadelijk in Leiden een bezoek gebracht en zich bereid verklaard lid van die Commissie te worden en een omzendbrief dien ik opgesteld had te onderteekenen. Hij heeft mij ook eenige Heeren in Groningen en Friesland (twee^a Leden van de eerste kamer^a der Staten Generaal en twee^a Leden van Gedeputeerde Staten van Gron. en Friesl) genoemd en aangeraden deze Heeren evenzoo te verzoeken om leden der Commissie te worden.

Die omzendbrief gaat hierbij. De onderteekeningen moeten later volgen, want de brief is nog niet afgedrukt, en staat nog in proef. Ik verzoek U beleefdelijk, maar

---

a) boven de regel toegevoegd.

eenigzins dringend, mijn schrijven aan U nog als vertrouwelijk te beschouwen, want ik wacht nog op de antwoorden der bovenbedoelde Heeren. Alleen aan dezen, en Prof. Holwerda heb ik den omzendbrief medegedeeld, ook aan mijn zoon in Groningen.

Ik deel dien thans ook aan U mede, wetende hoezeer gij belangstelt in alle pogingen om onze Terpenkennis te vermeerderen, en zelf zeer daartoe werkzaam zijt geweest, door den Heer van Giffen te bewegen, de Terp te Dorkwerd en andere Terpen te onderzoeken, en hem daarbij geldelijk hebt kunnen steunen, om zijne reiskosten enz. enz. te bestrijden.

Hij heeft mij in de maand September of Oktober bezocht en medegedeeld wat hij reeds verricht had. Ofschoon dit alles nog vóórwerk is, zoo heeft het toch de lust tot onderzoek bij hem doen ontwaken, en hem tot de studie van het onderwerp gebracht. Hij heeft op mij een gunstigen indruk gemaakt. Als hij zich door studie in een goed Museum van oudheden, door het bijwonen van en deelnemen aan archaeologische opgravingen, zoo als die thans in Duitsland gedaan worden (zie, wat ik daarover in mijn omzendbrief vermeld) voorbereidt en geschoold wordt, kan hij een uitmuntend onderzoeker worden van Nederlandsche oudheden, of althans deugdelijk werk daarvoor^a verrichten. Maar daarvoor moet een ruime geldelijke ondersteuning beschikbaar zijn. Zonder deze kan niets bereikt worden. Daarom juist heb ik gemeend de^a hulp^a van^a vermogende belangstellende mannen in te roepen. De Heer Scholten was dit geheel met mij eens. Of die pogingen zullen gelukken moet ik aan de toekomst overlaten. Ik zal U op de hoogte daarvan houden.

---

a) boven de regel toegevoegd.

Als, met enkele duizenden guldens toezegging, de zaak maar eerst aan den loop is, en eenige uitkomsten zijn verkregen, dan zal er wel meer geldelijke hulp te verkrijgen zijn. Dan zal ook Prof. Holwerda en het Leidsche Museum een krachtigen wetenschappelijken^a steun kunnen geven en medewerken. Dat heeft hij toegezegd en die toezegging zal hij gestand doen.

Ik hoop dat dit schrijven ook bij U de hoop zal opwekken, dat wij nieuwe en tot nog toe niet te verkrijgen vorderingen in de kennis onzer terpen zullen maken. Ik reken op uwe blijvende belangstelling.

Ik had gehoopt uw bezoek in Oktober te zullen ontvangen, dat gij mij voorgespiegeld hadt. Gij zijt echter niet gekomen, en hebt daardoor de uitnodiging niet kunnen aannemen, die ik tot U gericht had, om bij mij te komen koffijdrinken of eten, en nachtverblijf te houden. Dat heeft mij gespeten. Ik hoop maar, dat geene ongesteldheid daarvan de oorzaak is geweest. Vale

tt

J.M. van Bemmelen

---

a) toegevoegd boven de regel.

Leiden 12 Januari 1909

Waarde Heer Feith

Het is gebleken, na een nieuwe bespreking met Prof. Holwerda, dat het nog een geruime tijd kan duren, eer een geschikt persoon kan aangewezen worden, die aan de eischen, in den ontworpen omzendbrief vermeld, kan voldoen, en aan wien de betere wijze van opgraving kan opgedragen en toevertrouwd worden. Wel hoopt Prof. Holwerda dat het hem na korter of langer tijd gelukken zal de gelegenheid tot de opleiding van een geschikt jong man te openen, en een opgravingsveld tot oefening ter zijner beschikking te krijgen, maar hij kan niet bepalen, wanneer hem dat gelukken zal. Dit is mij eene groote teleurstelling, want ik had werkelijk gemeend, daarop gegrond^a het uitzicht te hebben.

Ik heb mij zelven dus afgevraagd of het niet beter ware de verspreiding van den omzendbrief uit te stellen. De kans toch is gering om van belangstellende personen en van genootschappen geldelijken steun te verkrijgen, voor de zoo noodige beteren wijze van opgraving, zoo lang men niet kan verzekeren dat die opgraving zal plaats hebben en dat de geschikte en^a bekwame^a persoon gevonden is, om haar te leiden en het dagelijksche toezicht uit te oefenen, zoodat men kan weten aan wien het^a verwerken^a en^a besteden van het geld zal toevertrouwd worden.

Aangezien ik nu dezen persoon nog niet kan aanwijzen, heb ik den omzendbrief nog teruggehouden.

Dat was ook het gevoelen van den Heer Scholten.

---

a) boven de regel toegevoegd.

Het blijft nu echter de vraag, of er intusschen geene moeite kan gedaan worden door eenige deskundige mannen van autoriteit, om al vast één of eenige terpen te zoeken, die voor de ontgraving geschikt zouden zijn, en zich tevens te verzekeren van de toestemming der eigenaars om ze te mogen ontgraven en welke schadevergoeding daarvoor verlangd wordt en te^a weten te komen^a welke voorwaarden daarbij gesteld worden. Ook zou men den koopprijs kunnen navragen, bij de voorwaarde, dat de aarde na het onderzoek weder ter beschikking van den eigenaar gesteld werd.

Het zoude reeds veel waard zijn, als zulke inlichtingen verkregen werden.

Om de nog bestaande terpen te kunnen overzien voeg ik hierbij eene lijst van dezelve en van hunne eigenaars.

De Heer Westerdijk uit het denkbeeld om ook den geldelijken steun van het Rijk en van de provincie in te roepen. Dit kan echter eerst geschieden, nadat de Omzendbrief is verspreid, en de uitkomst daarvan medegedeeld kan worden.

Voor het oogenblik zal het dus het meest wenschelijk zijn, als eenige Groningsche Heeren, in de eerste plaats, gij, en de Heeren Knol Welt en Westerdijk overleggen welke Terpen voor^a ons^a doel^a de beste te achten zijn, en hoe men zich van het bezit daarvan zou kunnen verzekeren. Gaarne zou ik van U en van hen uw en hun gevoelen daarover vernemen. De Heer Scholten, dien ik hierover geschreven heb, verzocht mij ook met dat gevoelen in kennis gesteld te worden.

Gelukkig behoeft het onderzoek (zij het dan ook volgens eene vooreerst minder afdoende wijze) niet stil te staan. Ik heb toch een brief van den Heer van Giffen ont-

---

a) boven de regel toegevoegd.

vangen, waarin hij mij mededeelt, wat hij aan de eigenaars en afgravers schriftelijk heeft gevraagd, en welke etikettes hij hun gezonden heeft om bij het verzamelen te gebruiken. Ook heeft hij mij reeds belangrijke waarnemingen medegedeeld omtrent den grondslag ter terpen, de bodemsoort waarop vele zijn opgeworpen, de hondensoort die in de onderste laag gevonden is, enz., enz. Hij zou U en Mr. Boeles vragen, die voorschriften en inlichtingen mede te onder teekenen. Ik hoop, dat gij dit doen wilt. Ik waardeer het ook zeer, dat de Heer van Giffen vol feu sacré blijft om het onderzoek meer of minder voort te zetten, en zich daaraan te wijden. Niet minder waardeer ik ook dat gij hem namens de Groninger Commissie voor het oudheidkundig onderzoek geldelijk wilt ondersteunen. Veel belangrijks zal hij nog kunnen ontdekken en vinden. Er is nog genoeg te doen. Van U en ook van Mr. Boeles kan hij vele archaeologische inlichtingen, terechtwijzigingen en raadgevingen verkrijgen.

Vale, steeds vriendschappelijk de uwe

J.M.v.B.

Een gelukkig feit zou het voorzeker zijn, wanneer een consortium van Groningers of althans eenige vermogende Groninger Heeren konden besluiten eene Terp te koopen en voor het onderzoek beschikbaar te stellen, er op rekenende dat zij een aanmerkelijke som daarvoor terug zouden krijgen, als zij na het onderzoek de aarde weder te koop aanboden. Dan zoude het verlies te dragen zijn en^a ook vergoed kunnen worden uit de later te verkrijgen bijdragen^a. Dat zoo iets mogelijk is (al is het niet juist voor opgravingen^a van ter-

---

a) boven de regel toegevoegd.

pen)^b hoop ik dat de toekomst spoedig bewijzen zal. Ik houd daarop mijne aandacht gevestigd, en zal het U mededeelen, zoodra ik eenige zekerheid heb.

Als zoo iets ook met de Terpen geschiede zoude wel meer hulp en steun te verkrijgen zijn, daarvan houd ik mij overtuigd. Als wij eenmaal over eene Terp kunnen beschikken, dan kan ook beter de steun van genootschappen ingeroepen worden, bijv. van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van Teylers genootschap te Haarlem enz. enz. Dan zal ook de steun van het Rijk door Prof. Holwerda gevraagd worden.

VB

---

b) onder aan de bladzijde toegevoegd: "maar voor andere opgravingen".

Leiden 31 Januari 1909

Hooggeachte Heer Feith

Vriendelijk kom ik U vragen om eenig antwoord op mijn laatste schrijven.

Tevens over den Heer van Giffen. Hebt gij hem reeds geantwoord op zijn verzoek om door U gemachtigd te worden den brief namens^a U^a te onderteekenen, waarin hij de voorschriften aangeeft, bij het afgraven in acht te nemen.

Hij was zeer verlangend naar die machtiging.

Ik hoop dat gij mij dit schrijven ten goede zult houden, en evenzoo mij niet ten kwade duiden, dat ik gaarne zou willen weten, of het Groningsche bureau van onderzoek, waarvan gij voorzitter zijt, den Heer van Giffen ook in de gelegenheid wil stellen, om zich een motor-rijwiel aan te schaffen, hetgeen hij zoo dringend noodig heeft, om de vele terpen in korten tijd te bereiken, welke hij thans onderzoekt. Ik vlei mij dat gij die vraag niet te onbescheiden zult achten.

Ik heb den Heer van Giffen beloofd hem geldelijk een steun te geven, zoo de hulp die hij van het Groningsche bureau verkrijgt, niet voldoende is. Aangezien ik die hulp uit eigen middelen moet bekostigen, en geen rijk man ben, zoo kan ik den Heer v. Giffen alleen helpen wanneer de hulp uit Groningen te kort schiet. Het is daarom dat ik U verzoek mij te willen inlichten, en wel dadelijk over de aanschaffing van het motorrijwiel. Het zou toch jammer zijn, als de Heer van Giffen in zijne vaart om de terpen in afgraving te bezoeken gestuit werd, en

---

a) boven de regel toegevoegd.

hij in zijnen arbeid ontmoedigd werd. Dat zou ik zoo
gaarne willen voorkomen.

Uw antwoord op mijnen vorigen brief en op dezen brief
te ontmoet ziende verblijf ik, vriendschappelijk

Uw dienstw

J.M. van Bemmelen

Bijlage I:

Nieuwe Rotterdammer Courant, d.d. 23.X.1909:

WETENSCHAPPELIJKE BERICHTEN

F r i e s c h G e n o o t s c h a p

Heden, Zaterdagmiddag, is te Leeuwarden de algemeene vergadering der leden van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, onder voorzitterschap van den heer mr. W.J. van Welderen baron Rengers, gehouden.

Het jaarverslag werd uitgebracht door den secretaris, dr. H.D. Verdam. De heer Wiersma te Ferwerd bleef toezicht uitoefenen op de terpen te Ferwerd en Blija, terwijl dat toezicht op de vermaarde Hoogebeintumerterp een einde nam. De fraaiste vondst uit laatstgemelde terp, eene 13 c.M. lange gouden spang, uit de 7e eeuw n. C., werd in het begin van 1909 voor het Friesch Museum verworven. Aan den heer A.E. van Giffen, candidaat in de plant- en dierkunde te Groningen, werd eenige subsidie verleend ten behoeve van zijne bij het afgraven van terpen in Groningen en Friesland ingestelde onderzoekingen. De bekende archaeoloog en numismaat dr. H. Willers te Bonn vertoefde eenige dagen te Leeuwarden, om de in den Frieschen bodem opgegraven Romeinsche munten, aanwezig in de verzamelingen van het Friesch museum, te beschrijven.

De ontvangsten hebben bedragen f 17,215.35½, de uitgaven f 12,254.59½, zoodat er een batig saldo is van f 4960.76. Hieronder is begrepen het nog voor de verbouwing en de installatie van het museum-Bisschop benoodigde bedrag.

Na de herkiezing der aftredende bestuursleden werden er 36 nieuwe leden benoemd.

Hierna vertoonde de conservator mr. Boeles aan de vergadering de belangrijkste terpvondsten, in den alleraatsten tijd verworven. Den 29 September l.l. kwam in de Sytsmaterp te Blija, ongeveer 20 kilometer noordelijk van Leeuwarden, een geheel gaaf Romeinsch bord voor den dag. Het eerste c o m p l e t e stuk terra sigillata uit den Frieschen bodem. Door de waakzaamheid van den terpinspecteur van het Genootschap, den

heer Wiersma voornoemd, en de welwillendheid der eigenaren, kon deze vondst nader, onder toezicht van spreker, worden opgegraven. Ruim 1.50 M. boven de oorspronkelijke basis der terp, in de grijze klei, werden duidelijke sporen van een brandstapel geconstateerd, die alleen het bovenlichaam van een doode had verteerd. De beenderen van het onderlichaam, tot en met de dijbeenderen, waren nog aanwezig. Het genoemde bord van terra sigillata lag ter plaatse waar het hoofd had gerust. De vorm van het bord en de stempel van den vervaardiger B o d i l u s (verbasterde spelling) wijzen stellig op de tweede eeuw na Christus. Ook voor de kennis van de hoogte der terpen in de verschillende tijden is deze vondst van veel belang.

De heer dr. Reeling Brouwer te 's-Gravenhage stond aan het Friesch Museum af twee volledige skeletten, onlangs opgegraven in een terp te Cornjum, en wel met de daarbij gevonden kralen en twee bronzen ringetjes, alles uit den Frankischen tijd. Een andere terp te Cornjum leverde een platten bronzen halsring, merkwaardig als een lokaal product.

Bijlage II:

T e r p e n i n F r i e s l a n d.- Door de administratie der vermogensbelasting worden de vluchtheuvels der oude Friezen, de z.g. terpen in aanmerking gebracht als bezit bij de vaststelling van den aanslag. De waarde dezer hoogten is vrij aanzienlijk, doch is het feitelijk doodliggend kapitaal, daar de huurprijs niet zooveel hooger is dan van ander uitnemend land. Het gevolg van deze maatregel is, dat de eigenaren der terpen deze in allerijl gaan verkoopen, ten einde de waarde van den bovengrond rentegevend te kunnen beleggen.

Zoo werd Maandag verkocht de terp "Groot Tolsum" nabij Tzum, ter grootte van 8.6 pondemaat (een p.m. is $36 \frac{3}{4}$ are) welke f 21,508.60 heeft opgebracht.

De koper moet alles op een vastgesteld peil binnen een bepaalden tijd afgraven, waarna de ondergrond weder ter bemesting dient.

Leiden 29 Oktober 1909

Waarde Heer Feith,

Zoo als U bekend zal zijn, gaat de afgraving der terpen met vollen spoed tegenwoordig. Dit is mij gebleken uit de Koerant, waarvan ingesloten een uitknipsel. De terp Groot Tolsum groot 3,6 hektare wordt gesloopt, en vele andere. Gaat het in Groningen ook zoo? Dan is het dubbel noodig, dat tot den aankoop van eene terp, of van het recht deze te vergraven, zoo spoedig mogelijk overgegaan worde. Uit het hier nevens gaande uitknipsel van het verslag van het Friesche Genootschap blijkt genoegzaam dat het onderzoek van de Friesche terpen nog op het oude standpunt staat; de verzameling van voorwerpen (munten, spangen, cadavers, potjes enz.) zonder de studie der lagen en der overblijfselen (van hekken, palen, putten, woonverblijven), welke studie^a ten gevolge van de vertikale wijze van afgraving en ten gevolge van het geheel ontbreken van het deskundig toezicht van een geschoold man, geheel en al ontbreekt. Helaas, daaraan is niets te doen, wanneer uit Groningen geen hulp komt. Het beteekent nog zeer weinig dat het Friesch genootschap een kleine toelage aan den Heer van Giffen geschonken heeft, even als de Groningsche Archaeologische Commissie, al moeten wij ons vooreerst daarmede te vreden stellen⁽¹⁾. vGiffen heeft nu naar ik meen

a) boven de regel toegevoegd.

(1) v. Giffen heeft nu ontvangen:

f 200 van mij
 300 van de Geolog. Comm. der Akademie v. W.
 250 van het Friesche Genootschap
 250 van de Groningsche Arch. Commissie (?)
 f 1000

f 1000 gekregen, en daarvoor een motor-rijwiel aangeschaft en eenige Terpen bezocht, om de diepte van de Sokle (grondlaag) te bepalen, en algemeene waarnemingen te doen, schedels en beenderen te verzamelen enz., ten einde studien te maken over de rassen, waartoe de honden, runderen, zwijnen enz. behooren. Dat is alles wenschelijk en nuttig, maar het kan nog geen antwoord geven op de vele vragen, die ik in mijn boekje over de Terpen gesteld heb, zoo als gij ook mij erkend hebt.

Prof. Holwerda heeft nu van den Minister van Waterstaat en Landbouw gedaan gekregen dat op de begrooting voor 1910 eene som uitgetrokken is voor de opgravingen als middel tot opleiding van archaeologen (ik weet niet juist hoe deze post betiteld wordt).

Bovendien heeft Holwerda mij gezegd, dat de Vereeniging, die door het Consortium van eenige Heeren (gij kent die Vereeniging wel) is opgericht, niet alleen voor de opgraving van Arendsburg dient, maar in 't algemeen in Nederland, te beginnen met Arendsburg. Van die vereeniging kunnen we dus ook steun vragen, wanneer wij onze circulaire voor de Terpenopgraving in zee sturen.

Ik hoop, dat de Heer van Giffen aan het onderwijs voor de opgravingen, hetwelk Prof. Holwerda wenscht te organiseren, zal kunnen deelnemen, en op die wijze de deskundige worden, dien wij voor Groningsche terpen behoeven.

Vaarwel, waarde Heer Feith. Wil mij de beide uitknipsels laten^a terug zenden en dezen brief aan de Heeren Scholten, Knol Welt, en Westerdijk met de knipsels ter lezing rondzenden.

---

a) boven de regel toegevoegd.

Uw antwoord zie ik daarna te gemoet.

Uw dw.

J.M. van Bemmelen .

12.

Aan het bestuur van het
Provinciaal Groninger
museum.

Hooggeacht College.

In den zomer van 1908 werd ik door het bestuur van het Centraal bureau ter verspreiding van kennis van Groningen en omgelegen streken uitgenoodigd eenig wetenschappelijk toezicht te houden bij de afgraving der wierde te Dorkwerd. Dit verzoek heb ik toen gaarne ingewilligd, daarbij belovend een verslag te zullen geven van mijne bevindingen. Deze belofte heb ik tot nu toe niet zóó kunnen nakomen als ik wel wenschte, reeken me alsnog verplicht dit in den toekomst te moeten doen.

Dat toezicht bij de afgraving der wierde te Dorkwerd is het begin geweest van een onderzoek over de wierden of terpen meer in 't algemeen en tevens de prikkel om eene verzameling aan te leggen van wierde- en terpvondsten.

Wetend nu, dat het in de bedoeling van voornoemd bestuur en ook in dat van het Museum hier ter stede ligt, de verzamelde wierdevondsten te eeniger tijd in het bezit van het museum te doen overgaan, neem ik hierbij dan ook de vrijheid het Bestuur een catalogus aan te bieden. Deze catalogus, welke ik van m'n eigen liet afschrijven, is bijgewerkt tot op 1911.

Alvorens nu enkele voorstellen omtrent eene mogelijke overname dier verzameling te willen doen, iets, wat me met het oog op m'n aanstaand vertrek naar Leiden gewenscht voorkomt, zou ik het Bestuur beleefd willen verzoeken het

volgende in overweging te willen nemen.

1/. Of het Bestuur van het museum genegen is, mijne verzameling, die ik door zijne groote zeer gewaardeerde welwillendheid, tijdelijk in een der kelderkamers kon rangschikken, eens te komen bezichtigen.

2/. Of het Bestuur na bezichtiging hetzij dan door alle, hetzij door enkele bestuursleden, genegen is met mij overleg te plegen over eene algeheele overname of over een gedeeltelijke.

Ter toelichting mijner eigen bedoelingen diene nog het volgende:

a/. Dat ik het eigendomsrecht mijner verzameling, voor zover Groningen betreft en de voorwerpen verzameld tot op 1911, thans zou willen overdoen.

b/. Dat ik de verzameling voor eene wetenschappelijke bewerking, nog gaarne eenigen tijd onder mijn beheer zou willen houden, om dan een eventueel te geven verslag op te dragen aan het Centraal bureau alhier.

Uw antwoord te gemoet ziende, noem ik me gaarne
hoogachtend

Groningen

Uw dw.

18 Nov. 1911

A.E. van Giffen

A D D E N D U M:

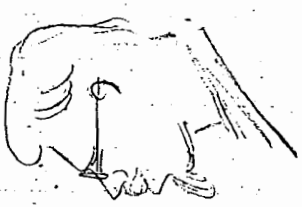
In de uitgave van de tweede reeks brieven en wel in nr. 5 schrijft J.F. van Bemmelen aan zijn vader, Groningen d.d. 13.VI.1908: "Prof. de Boer is weer beter, dat wil zeggen, hij verbeeldt zich weer te herstellen en woont weer examens en vergaderingen bij. Van middag was hij op de Senaat, waar ik hem (van uit de verte) nateekende. Hij ziet er uit om van te droomen, zijn gezicht doet denken aan een der spookachtige teekeningen van Toorop. Ook teekende ik Heymans, en toen wij op Moll moesten stemmen voor 2de candidaat rectoraat, leverde ik een stembillet met zijn silhouet in, dat door den rector werd geaccepteerd.

Spoedig schrijf ik U weer

Uw

Johan".

De in de brief bijgesloten tekeningen, in de vorige editie jammer genoeg weggefallen, volgen hier.

P E R S O N A L I A

Acker Stratingh, zie Stratingh.

Beekman, J.W., 1875-1932, wel bedoeld met "de leeraar in Chemie aan de Hoogere Burgerschool" in br. nr. 1. Hij kwam daar in 1908, was in Veendam sedert 1903 leraar, werd in 1917 directeur van de R.H.B.S. in Appingedam, in 1921 in die functie te Groningen. Hij was in 1901 benoemd tot lid van de wetenschappelijke afdeling van het Natuurkundig Genootschap Groningen en werd in 1922 lid van dat genootschap zelf; gepromoveerd.

Bemmelen, J.F. van, 1859-1956, zoon van J.M. van Bemmelen, in 1907 hoogleraar in de dierkunde aan R.U. te Groningen, later de eerste voorzitter van de Vereniging voor Terpenonderzoek, opgericht in de winter van 1916.

Bemmelen, J.M. van, 1830-1911, studeert scheikunde in Leiden, wordt assistent te Groningen bij prof. P.J. Kerckhoff, promoveerde in 1854, was leraar natuur- en scheikunde aan de Academie Minerva, destijds teken- en zeevaartschool, komt als leraar aan de Landhuishoudkundige School in nauwer contact met de Groninger landbouw, publiceert ook een artikel over de samenstelling der kleigronden in Groningen (1863); hij is de eerste directeur van de in Groningen gestichte R.H.B.S.; als zodanig in Arnhem (1869). In 1873 wordt hij hoogleraar in de chemie aan de R.U. te Leiden.

Bisschop, Christoffel, geb. te Leeuwarden 1828-1904, harts-tochtelijk verzamelaar, vooral van kunstnijverheidsproducten, schilder; legateerde veel aan het Fries Museum, waarheen de collecties van 1908 tot 1915 werden overgebracht; hiervoor werden de zgn. B(isschop)-kamers ingericht.

Boeles, P.C.J.A., 1873-1961, advocaat, later rechter te Leeuwarden; van 1897-1916 beheerder van het Fries Museum en conservator der archeologische en numismatische afdelingen; als archeoloog vooral bekend door de samenstelling van de catalogus van genoemd museum (1908). J.M. van Bemmelen maakte intensief gebruik van Boeles' geschrift "De Friesche Terpen", Leeuwarden, 1906; bij het honderdjarig jubileum van het Fries Genootschap verscheen zijn standaardwerk "Friesland tot de elfde eeuw"; 's-Gravenhage, 1927, waarvan in 1951 een sterk uitgebreide en omgewerkte druk het licht zag.

Bos, P.G., 1877-1913, jurist en historicus, die zich voor het archiefambt bekwaamde; als zodanig werkzaam op het rijksarchief te Groningen onder mr. J.A. Feith met wie hij zeer vriendschappelijk omging. Het is mogelijk, dat Van Bemmelen aan hem als toezichhouder bij opgravingen dacht vanwege Bos' vader, P.R. Bos (1847-1902), leraar aan de R.H.B.S., de maker van de beroemde Bos-atlas, maar ook de initiatiefnemer tot het "Centraal Bureau voor de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken", een dochter-vereniging (1897) van het "Natuurkundig Genootschap" (1801). P.R. Bos werd ook de eerste voorzitter van het "Centraal Bureau", dat sedert 1899 vele "Bijdragen tot de kennis van..." verzorgde. Ook J.A. Feith maakte deel uit van het "Centraal Bureau".

Cate, Blaupot ten, D.H.S., civiel-ingenieur, schreef o.m. verhandelingen over het ontstaan der terpen en bodemdaling, die dóór het "Centraal Bureau" werden uitgegeven in zijn "Bijdragen", o.a. Deel II, Vijfde Stuk, verschenen in 1918, p. 343, en Nieuwe Reeks, Eerste Stuk, 1923, p. 1 vv.; in 1926 was hij te Arnhem correspondent voor het "Centraal Bureau".

Elema, J., 1872-1950, zoon van J. Oost Elema, gedurende 43 jaar Rijkslandbouwconsulent in Drente, buitengewoon hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Elema, J. O(ost), 1843-1909, burgemeester van Middelstum, lid der Provinciale Staten; samen met zijn zoon J. Elema gaf hij uit in de Bijdragen, dl. II, 1907, p. 189 "Beschrijving der wierde van Toornwerd; bijdrage tot de kennis der wierden, met 6 afbeeldingen en 3 gekleurde profielen". Hierop schreef zowel P.C.J.A. Boeles als J.H. Holwerda Jr. een "Naschrift", waarna een "Naschrift der Commissie van Redactie" volgde.

Ermtius, Ubbo, 1547-1625, beroemd rector van Latijnse scholen, o.a. te Groningen (1594), eerste rector magnificus van hogeschool te Groningen (1614), schrijver van "Rerum Frisicarum Historia", Leiden, 1616, folio-editie, dankzij E. von Reeken ook in Duitse vertaling te lezen, 6 dln., Frankfurt a/d M., 1980/'82.

Feith, J.A., 1858-1913, rijksarchivaris in Groningen, man van vele initiatieven, publicaties en bestuursfuncties: voorzitter van het "Centraal Bureau" en secretaris-conservator van het Museum van Oudheden te Groningen; schreef ook over archeologische vondsten.

Giffen, A.E. van, 1884-1973, studeert o.l.v. plantkundige J.M. Moll, dierkundige J.F. van Bemmelen en geoloog F.J.P. van Calker. Na zijn kandidaatsexamen (28 febr. 1908) krijgt hij het verzoek toe te zien op de opgravingen van de terp te Dorkwerd; in 1909 snelt hij met z'n "stoomfiets" al langs ruim zestig terpen; hij wordt assistent bij zoölogie onder J.F. van Bemmelen (okt. 1910 tot 1 jan. 1912), na z'n doctoraal examen op 6 juli 1910. Op 20 juni 1913 volgt zijn promotie op een studie over "Die Fauna der Wurten. Teil I". Dan heeft hij al o.l.v. J.H. Holwerda gegraven te Arentsburgh bij Voorburg naar Romeinse resten (1911). Op 1 januari 1912 werd hij conservator bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Daar boterde het niet tussen Van Giffen en de twee Holwerda's, vader en zoon. In 1916 is er sprake van een betrekking als conservator bij J.F. van Bemmelen, dus de zoölogie, maar de benoeming ging pas op 1 juli 1917 in. Zowel in Groningen als in Drente, waar hij ook reeds opgravingen had verricht, was men voor hem in de weer. In de winter van 1916 werd de "Vereeniging voor Terpenonderzoek" opgericht; herfst 1917 vond in opdracht van deze vereniging o.l.v. Van Giffen de opgraving plaats van de door de fabrikant-mecenas J.E. Scholten aangekochte terp Wierhuizen. In de "Bijdragen" van het "Centraal Bureau" verscheen, dl. II, 1918, het "Voorlopig verslag van het proefonderzoek der wierde "De Wierhuizen" te Jukwerd bij Appingedam in 1916, door A.E. van Giffen, met 2 afbeeldingen"; daarop volgde een "Zusammenfassung" van de hand van J.F. van Bemmelen. Daarmee was volbracht wat aan J.M. van Bemmelen steeds duidelijker voor ogen was komen te staan. Een beschrijving van de latere loopbaan van V.G. is hier verder overbodig; verwezen wordt naar de indringende behandeling door H.Tj. Waterbolk, "Albert Egges van Giffen. Noorhorn 14 maart 1884 - Zwolle 31 mei 1973" in: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1975-1976, Leiden, 1977, p. 122-153; J.W. Boersma, "Prof.dr. Albert Egges van Giffen en zijn betekenis voor Groningen, 14 maart 1884 - 31 mei 1973" in: Groningse Volksalmanak 1974-1975, p. 6-13 en J.D. van der Waals, "Albert Egges van Giffen. Zijn werk in Drenthe" in: Nieuwe Drentse Volksalmanak 91, p. 9-19.

Hoekstra, J.F., staat in het gedenkschrift van het Natuurkundig Genootschap Groningen 1801-1926 te boek als ere-lid van buiten Groningen (1899), Amsterdam, en als lid van het dochtergenootschap, de "Wetenschappelijke Afdeling", als lid in het jaar der oprichting (1899) en als "arrondissements-schoolopziener".

Holwerda, A.E.J., 1845-1922, te Leiden hoogleraar (1896-1915) in archeologie en oude geschiedenis, sedert 1898 in Griekse oudheden; hij was tevens directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, in welke functie hij pas in 1919 mee door de strubbelingen met Van Giffen door zijn zoon J.H. Holwerda werd opgevolgd. Hij is meer klassiek dan natuurwetenschappelijk gericht, wat ook blijkt uit zijn verwijzing (brief nr. 5) naar de "limes-opgravingen", d.w.z. de opgravingen in de "limes", het grensbewakingssysteem door de Romeinen aangelegd van de Rijn (ten zuiden van Remagen) naar de Donau (ten westen van Regensburg) ca. 80 na Chr. en later.

Holwerda, J.H., 1873-1951, lector sedert 1910 in de prehistorische en Romeinse archeologie te Leiden, conservator en onderdirecteur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, van 1919-1935 directeur. Hij groef van 1908-1910 in de zgn. Hunenschans nabij het Uddelermeer, en naar resten van een Romeinse versterking en vlootstation op Arentsburgh nabij Voorburg (Z.H.) in de jaren 1909-1915; ook Van Giffen was daar werkzaam.

Jaeger, F.M., 1877-1945; in brief nr. 1 wordt met "den nieuwen hoogleeraar in de chemie" deze persoon bedoeld, hoewel zich rond 1907 ingewikkelde verschuivingen bij de scheikunde voordeden: de farmaceut J.F. Eykman (1851-1915) werd hoogleraar chemie, met een lector naast zich; deze vertrok naar Delft (1907) en werd opgevolgd door Jaeger, die spoedig van lector hoogleraar in de anorganische en fysische chemie werd. Hij was een veelzijdig man met ook grote belangstelling voor de geschiedenis van zijn vak; nog steeds zijn z'n gebundelde opstellen van belang: "Historische Studiën. Bijdragen tot de kennis van de geschiedenis der natuurwetenschappen in de Nederlanden gedurende de 16e en 17e eeuw, Groningen, Den Haag, 1919".

Knol Welt, D., zie *Welt, Knol, D.*

Rengers van Ten Post, J., 1542-1626, schreef o.a. over zijn tijd van ballingschap een belangrijke kroniek, die door H.O. Feith, de vader van J.A. Feith werd uitgegeven in 1853.

Teyler, korte aanduiding voor "Teylers Stichting", een wetenschappelijke instelling ontstaan dankzij erfclating van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778), bestaande uit verschillende verzamelingen en behalve Teylers godgeleerd genootschap ook omvattend - hier bedoeld - Teylers 2e genootschap ter bevordering van natuurkunde,

- dichtkunst, etc. Het is nog te Haarlem gevestigd evenals de "Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen", opgericht in 1752 ter bevordering van de natuurwetenschappen; nog heden wordt dit doel behartigd. Ook te vergelijken met "Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen" in 1769 opgericht te Vlissingen, sedert 1801 te Middelburg gevestigd.
- Scholten, J.E.*, 1849-1918, industrieel en mecenas, lid van Eerste Kamer der Staten-Generaal (1904-1910).
- Stratingh, G. Acker*, 1804-1876, medicus in Groningen, onderzoeker van Groninger geschiedenis met natuurwetenschappelijke inslag; vriend van R. Westerhoff. Samen schreven zij "Natuurlijke Historie der Provincie Groningen", Groningen, 1839.
- Vollgraff, C.W.*, 1876-1967, hoogleraar Grieks in Groningen (1908), in 1916 naar R.U. te Utrecht, leidde opgravingen te Argos op de Peloponnesus in Griekenland, bestuurslid der Vereniging voor Terpenonderzoek bij de oprichting (1916).
- Welderen, Th.M.Th. van, baron Rengers*, 1867-1945, hier genoemd, daar in brief nr. 8 sprake is van "twee leden van Gedeputeerde Staten van Groningen (= J.Bs. Westerdijk) en Friesland". Van Welderen had zitting in het eerste bestuur der Vereniging voor Terpenonderzoek, had grote belangstelling voor geschiedenis, voor Friesland en kon over grenzen heen kijken.
- Welt, D. K(nol)*, 1836-1925, landbouwer te Westerhuizermeeden, sedert 1876 te Usquert; van 1877-1888 lid der Provinciale Staten, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal van 1888-1891, schoonvader van J.Bs. Westerdijk.
- Westerdijk, J.Bs.*, 1860-1934, exploitant van een der grootste landbouwbedrijven in Groningen, ontginning, voorlijk in bedrijfsbeheer, als Van Welderen Rengers de coöperatieve gedachte koesterend. In 1891 lid van de Staten der provincie, burgemeester van 't Zandt, daarna van Uithuizermeeden; in 1903 lid van de Gedeputeerde Staten; in 1916 lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Lid van het bestuur na oprichting van de Vereeniging van Terpenonderzoek.
- Westerhoff, R.*, 1801-1874, medicus te Warffum, schreef samen met G. Acker Stratingh, en over het dijkwezen.
- Wierda, Ubel*, op grond van enige brieven in dezelfde map als waaraan de hier weergegevene ontleend zijn, studiegenoot en vriend van Feith, wonende in Den Haag.

Wilfridus, Walfridus, Wolfridus, 634-709, bisschop van
York, missionaris uit Engeland, op reis naar Rome (678)
een jaar predikend in Friesland.

Bestuur Vereniging voor Terpenonderzoek, Juli 1981

Voorzitter Prof. Dr. E.H. Waterbolk, Rijsstraatweg 98^g,
9752 BJ Haren

Secretaris Dr. P.B. Kooi, Groen van Prinstererlaan 3,
9722 PN Groningen

Penningmeester Dr.Ir. L.A.H. de Smet, Reigerweg 10,
9752 VC Haren

Leden G. Elzinga, De Hoodollen 500, 8918 JV Leeuwarden
Drs. H. Halbertsma, Muurhuizen 109, 3811 EE Amers-
foort

J.H. Keizer, Wenckebachlaan 41, 9728 JK Groningen

Vacature P. van der Mark

Vacature S.S. Mensonides

Adviserend lid Prof. Dr. H.Tj. Waterbolk, Henr.Muntinglaan
9, 9751 PT Haren

Penningmeester van de Vereniging voor Terpenonderzoek te
Haren, postrekeningnr. 1.162.506

